

Др Самир Манић,*
Доцент, Депарتمان за правне науке,
Државни универзитет у Новом Пазару,
Република Србија

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД
10.5937/zrpf1-36451

UDK: 347.440.14

Раd примљен: 14.02.2022.
Раd прихваћен: 04.05.2022.

КАУЗА УГОВОРНЕ ОБАВЕЗЕ КАО ПРЕТПОСТАВКА ПУНОВАЖНОГ НАСТАНКА ОБОСТРАНО-ОБАВЕЗУЈУЋИХ УГОВОРА

Апстракт: Под утицајем француског Грађанског законика, у ред каузалистичких правних поредака сврстао се и наш правни поредак. Основне и најважније одредбе о каузи уговорне обавезе налазе се у члановима Закона о облигационим односима (ЗОО) који се односе на основ уговорне обавезе и побуде за закључење уговора. Наиме, наш ЗОО усвојио је тзв. објективно-субјективно схватање о каузи. Аутор у раду анализира корисност оба концепта о каузи уговорне обавезе код обострано-обавезујућих уговора. Због чињенице да се ради о институту облигационог права око чијег појма не постоји сагласност у правној теорији, први део рада посвећен је теоријама о каузи уговорне обавезе. Други део рада, који је и централни, посвећен је корисности каузе уговорне обавезе као претпоставке пуноважног настанка уговора код правих обострано-обавезујућих уговора.

Кључне речи: кауза (*causa*), основ уговорне обавезе, побуде, циљ обавезе.

* manicsamir@hotmail.com

1. Уводна разматрања

Кауза уговорне обавезе један је од најнејаснијих и најспорнијих института облигационог права. Упркос великом броју теорија које су настајале у циљу дефинисања ове установе, као и у циљу оправдања њеног постојања, ни данас није сасвим јасно шта се подразумева под појмом каузе уговорне обавезе и која је њена сврха. Колики је број аутора који оправдавају постојање и употребу овог института, толики је и број аутора који сматрају да се ради о непотребном и противуречном институту облигационог права.

Настанак овог института, упркос супротном мишљењу одређеног броја аутора (Ђорђевић, 1958: 55; Цигој, 1988: 114), везује се за римско право (Маленица, 2008: 195; Дудаш, 2009: 341–367). Из Паулових и Улпијанових фрагмената у Дигестама може се извести закључак да су класични правници развили појам каузе уговорне обавезе, а њу код теретних и безимених синалагматичних уговора виде у међусобној условљености престација (Дудаш, 2009: 356). Међусобна условљеност престација чини есенцију свих савремених теорија о каузи уговорне обавезе, почев од класичне па све до неокласичне теорије. Први аутор савременог права који је систематски представио појам каузе, па се стога сматра оснивачем класичне теорије о каузи, био је француски правник Жан Домат (Jean Domat) (Gordley, 1994: 460). Његово учење имало је велики утицај на француски Грађански законик (*Code Civil*, даље – СС),¹ а управо је ова кодификација увела појам каузе уговорне обавезе у свет савременог грађанског права (Никшић, (4) 2006, 1067). Кауза уговорне обавезе, стога, везује се за романске правне системе, као и за оне правне системе изван Европе који су настали под утицајем француског и шпанског грађанског законика (Никшић, (4) 2006: 1059).

У ред каузалистичких спада и наш правни поредак због чињенице да наш Закон о облигационим односима² пуноважан настанак уговора условљава постојањем стварног и дозвољеног основа (*cause*). Из чланова 51 и 52 300 произилази да свака уговорна обавеза мора имати допуштен основ и да је уговор ништав ако основ не постоји или је недопуштен. Ове одредбе представљају скоро дословни превод чл. 1131, 1132 и 1133 СС,³ те у овом погледу 300 одступа од свог доминантног узора, Швајцарског закона о

1 Доматова схватања прихватио је Поттиер (Pothier), а преко Поттиера његова схватања нашла су свој пут до француског Грађанског законика (Lorenzen, 1919: 632).

2 Закон о облигационим односима – у даљем раду 300, *Сл. лист СФРЈ*, бр. 29/78, 39/85, 45/89 – одлука УСЈ и 57/89, *Сл. лист СРЈ*, бр. 31/93, *Сл. лист СЦГ*, бр. 1/2003 – *Уставна повеља* и *Сл. гласник РС*, бр. 18/2020.

3 У питању су одредбе које су биле на снази пре измене француског Грађанског законика из 2016. године.

облигацијама, који експлицитно не захтева постојање каузе за настанак и важење уговора (Дудаш, 2010: 148).

Чињеница је да велики број правних система нормално функционише без обзира на то што не предвиђа експлицитно, посебном одредбом, каузу уговорне обавезе као претпоставку пуноважног настанка уговора, па се оправдано поставља питање да ли одредбе 300 којим се предвиђа кауза уговорне обавезе, као претпоставка пуноважног настанка уговора, имају своју практичну вредност код обострано-обавезујућих уговора?

2. Појам каузе уговорне обавезе

Да бисмо на адекватан начин утврдили да ли кауза уговорне обавезе има практичну вредност као претпоставка пуноважног настанка уговора, прво морамо имати одговор на питање шта је то кауза. Међутим, без обзира на чињеницу што се већ у римском праву почео изграђивати њен појам, нити данас, у XXI веку, не постоји сагласност око тога шта се подразумева под каузом уговорне обавезе.

На основу текстова римских правника, може се извести закључак да су римски правници, код одређених консенсуалних контраката (купопродаја, закуп, ортаклук), видели каузу уговорне обавезе у међусобној условљености престација. Гај наводи да у консенсуалним контрактима једна страна је у обавези према другој због онога што треба међусобно испунити у складу са добрим и правичним, односно да је суштина консенсуалних контраката у међусобној условљености престација.⁴ С друге стране, везано за добротини консенсуални контракт (налог (*mandatum*)), Паул каже да је „Налог ништав ако није бесплатан: *рађа се из осећања дужности и пријатељства*, супротан је обавези по основу цене...“.⁵ На темељима наведеног, могло би се закључити да су римски правници изградили појам *каузе уговорне обавезе* која се код теретних послова састоји у *међусобној условљености престација* (разлог уговорне обавезе је у престацији друге уговорне стране), а у добротиним пословима у преузимању обавезе из *осећања дужности и пријатељства* (исто. Дудаш, 2009: 356).

Француз Жан Домат први је аутор савременог права који је систематски обрадио проблематику каузе уговорне обавезе. Према његовом учењу, које је основа класичне теорије, код обострано-обавезујућих (синалагматичних) уговора, кауза обавезе једне уговорне стране обавеза је друге

4 D. 44. 7. 2. 3, Gaius libro secundo aureorum. нав. према (Маленица, 2008: 190).

5 D. 17. 1. 1. 4, Paulus, libro trigensimo secundo ad adictum. нав. према (Маленица, 2008: 191).

уговорне стране. Једноставније речено, обавезе уговорних страна једна другој служе као основ (Logenzen, 1919: 632). Кауза уговорне обавезе одређена је помоћу објективног критеријума, при чему су апстраховани мотиви који су странку определили да закључи уговор (Перовић, 1978: 697). С друге стране, код уговора о поклону, одступа се од објективног мерила, па се основ обавезе поклонодавца види као психичка појава – кауза се састоји у намери дарежљивости (*intentio liberalis, animus donandi*) (Перовић, 1978: 697; Салма, 1985: 427). Класична теорија претрпела је бројне, озбиљне, приговоре припадника теорије о негацији каузе уговорне обавезе.⁶ Приговори су се кретали у распону од тога да је класична теорија нелогична,⁷ некорисна (поклапа се са предметом уговора),⁸ па све до тога да код уговора о поклону није могуће раздвојити *animus donandi* од мотива који опредељују поклонодавца да учини поклон (Цигој, 1988: 114; Антић, 2005: 830).

Узрокован аргументима антикаузалиста, развој теорије о каузи уговорне обавезе кренуо је у три правца: први правац се приликом објашњења каузе уговорне обавезе ослањао на њене субјективне елементе (субјективно схватање каузе);⁹ други правац свој фокус интересовања усмерава на објективне елементе (објективно схватање каузе);¹⁰ док трећи правац

6 Оснивачем теорије о негацији каузе уговорне обавезе сматра се Белгијанац проф. Ернст – види. Ernst A. N. Joseph, *La causa est-elle une condition essentielle pour la validite des conventions?*, Liege, 1826, t. I.; док се најуспешнијим припадником ове теорије сматра Француз Планиол – види. Planiol – Ripert, *Traite elementaire de droit civil*, t. II, Paris, 1931.

7 Кључни приговор наглашавао је чињеницу да је класична теорија нетачна и да се сукобљава са једном логичном немогућношћу. Наиме, код обострано-обавезујућих уговора немогуће је рећи да је обавеза једне стране основ обавезе друге, пошто се кауза и дејство уговора не рађају истовремено; уговорне обавезе настају истовремено, док кауза нужно претходи дејству уговора, претходи самим уговорним обавезама (Перовић, 1978: 697). Ако каузу дефинишемо као правни циљ (што није ништа друго до правно дејство) онда је сасвим јасно да настанак уговора условљавамо непостојећом околношћу, односно последицом – са непостојећом околношћу (последицом) условљавамо настанак уговора (узрок). Стога, ако се каже да је једна обавеза основ постојања друге, онда оне не могу никада настати (Перовић, 1978: 697).

8 Планиол наводи да у случају пропасти продате ствари обавеза купца да продавцу плати цену не престаје због тога што је престала кауза, него просто зато што нема уговора, јер је пропао његов предмет (Гамс, 1959: 162).

9 Према претежном схватању припадника субјективне теорије, кауза уговорне обавезе није ништа друго до мотив, одлучујућа побуда која је подстакла уговорну страну на закључење уговора (Перовић, 1978: 698).

10 Припадници објективног схватања каузе уговорне обавезе њено објашњење преносе на економски терен, објашњавајући је као економски еквивалент који карактерише уговорне односе страна. Кауза се, дакле, посматра чисто објективно као факт који чини

настоји објаснити каузу уговорне обавезе комбинујући субјективне и објективне елементе (мешовито схватање каузе). Најзначајније мешовито схватање каузе уговорне обавезе, које је добило наклоност већег дела наше правне доктрине, продукт је француског правника Капитана (Capitant).¹¹ Полазећи од класичне теорије, Капитан је успоставио однос између каузе и мотива не одбијајући при томе ни корисност објективног изгледа каузе, тако да је дошао до једне теорије која се може окарактерисати као неокласична (Перовић, 1978: 699). У својим разматрањима Капитан полази од циља обавезивања: сваки субјект који пристаје на обавезу према другом лицу вођен је правним циљем који жели постићи посредством тог обавезивања, јер обавезивање без циља не може се замислити у једном разумном акту – тај циљ у правној терминологији назива се каузом обавезе (Перовић, 1978: 699; Салма, 1985: 432). Поред наведеног психолошког елемента, кауза има и објективни елемент који се састоји у материјалној реализацији. Наиме, циљ уговорних страна због којег пристају на обавезу у крајњој линији се своди на материјалну реализацију, односно извршење обавезе друге уговорне стране (Перовић, 1978: 699; Никшић, (4) 2006: 1068). Стога, код обострано-обавезујућих уговора, циљ сваке уговорне стране састоји се у испуњењу обавезе друге стране, а не у обавези друге стране, како су то схватили припадници класичне теорије (купац не пристаје на своју обавезу према продавцу због продавчеве обавезе према њему, већ због извршења продавчеве обавезе, због тога што ће постати власник продате ствари) (Перовић, 1978: 699; Антић, 2005: 835). Код добротних уговора, с друге стране, циљ уговора се испољава у намери за ослобађањем од обавезе (Салма, 1985: 432). Према становишту ове теорије, када се постави питање разграничења мотива и каузе уговорне обавезе, код обострано-обавезујућих уговора, мотив, за разлику од циља, не чини део акта воље (Гамс, 1959: 162). Постоји широк спектар мотива, чији број и природа варирају према личности уговорника и врсти уговора, којима може бити инспирисан сваки субјект права када пристаје на уговорну обавезу (Перовић, 1978: 699). Међутим, о мотивима се, у начелу, не води рачуна због чињенице да не улазе у оквире уговорног поља. Само изузетно се може десити да мотив продре у уговорно поље и постане део каузе уговорне обавезе. То ће бити случај када је мотив забрањен или неморалан у свести странака, а који, према томе, обе уговорне стране води истом циљу

имовинску равнотежу између обавезних лица (Перовић, 1978: 698). Када су у питању добротних уговори, нема сагласности међу припадницима објективне теорије, па једни сматрају да нпр. уговор о поклону и нема каузу, док други виде каузу у одлуци поклонодавца да не тражи никакав еквивалент (Перовић, 1978: 698).

11 Вид. Н. Capitant, *De la cause des obligations: (contrats, engagements unilatéraux, legs)*, Paris: Dalloz, 1923.

(Перовић, 1978: 699). Код добротних уговора, са друге стране, о мотивима се константно води рачуна управо због чињенице да мотиви увек улазе у поље каузе, чак и кад се ради о заблуди о мотиву (Антић, 2005: 836).

Суштински, на темељима наведених теорија, можемо рећи да постоје два концепта о каузи уговорне обавезе, и то: објективни и субјективни концепт каузе уговорне обавезе. Објективни концепт служи се одређеним објективним елементом (престацијом, обавезом, извршењем обавезе) при одређивању каузе уговорне обавезе, док се субјективни концепт користи субјективним елементом (мотивом) који је уговорну страну подстакао на закључење уговора. У наставку рада, размотрићемо корисност оба концепта о каузи уговорне обавезе као претпоставке пуноважног настанка обострано-обавезујућих уговора.

3. Корисност каузе уговорне обавезе као претпоставке пуноважног настанка уговора код правих обострано-обавезујућих уговора

3.1. Корисност објективног концепта о каузи уговорне обавезе

Наш правни поредак није познавао и користио институт каузе уговорне обавезе у објективном смислу пре доношења 300 из 1978. године.¹² Доношењем 300 прописано је да свака обавеза мора имати допуштен основ.¹³ Основ не само што мора бити допуштен, у ком случају би се могло говорити о томе да законодавац мисли на мотив, он мора и објективно постојати у тренутку закључења уговора и бити обухваћен сагласним изјавама воља (сл. Никшић, (6) 2006: 1830). Ово се може закључити на основу одредбе чл. 63 300 где се каже да „кад стране верују да су сагласне, а у ствари међу њима постоји неспоразум о природи уговора или о основу или о предмету обавезе, уговор не настаје“. Становиште да каузу уговорне обавезе треба схватити искључиво у субјективном смислу (као мотив) је неприхватљиво и због тога што би то значило да уговорне стране приликом закључења уговора треба да постигну сагласност о мотивима, што је очигледно нетачно ако се води рачуна о чл. 53 ст. 1 300, у коме стоји да побуде из којих је уговор закључен начелно не утичу на његову пуноважност (исто. Никшић, (6) 2006: 1831).

Можда се од каузе уговорне обавезе у објективном смислу очекивало много, али њено уношење у ред претпоставки пуноважног настанка уговора није

12 Уношењем одредаба о каузи обавезе у 300 изазвао је одређене недоумице у нашој правној теорији (Види. Визнер, 1977: 24–41).

13 Чл. 51 ст. 1 300.

имало скоро никакав ефекат на судску праксу. Оправдано се поставља питање зашто је то тако? Главни разлог је, свакако, околност да се кауза уговорне обавезе најчешће поклапа са другим установама облигационог права. Посматрано из угла претпоставки пуноважног настанка уговора, одредбе о предмету уговора могу се применити на све случајеве на које се могу примењивати и одредбе о каузи уговорне обавезе у објективном смислу. Тако, имамо чл. 52 300 који каже да је уговор ништав уколико основ не постоји или је недопуштен. С друге стране, ту је чл. 47 300 где се наводи да је уговор ништав уколико је предмет обавезе немогућ, недопуштен, неодређен, или неодредив. Уколико наведене одредбе посматрамо кроз призму формирања, настанка уговора, видећемо да се ове одредбе поклапају. Под предметом се подразумева чинидба, престација, на коју се дужник обавезује повериоцу. Имамо чинидбу која је, дакле, предмет обавезе док је сама обавеза, према класичној теорији, основ обавезе друге уговорне стране. Ово у преводу значи да пошто је чинидба есенција обавезе, уколико нема чинидбе нема ни обавезе, односно ако нема предмета обавезе онда нема ни основа обавезе једне уговорне стране. Не може настати обавеза уговорне стране а да чинидба на коју се дужник обавезује према повериоцу није одређена или одредива. Уколико немамо чинидбу, немамо ни обавезу, па је суштински ирелевантно правити разлику између основа обавезе и предмета обавезе. С тим у вези, неки теоретичари, покушавајући да нађу добар пример уговора код којег не постоји кауза уговорне обавезе, само су потврђивали сувишност разликовања предмета уговора од каузе уговора. Тако је нпр. Демоломбе (*Demolombe*) сматрао да уговор нема каузу у оном случају када се односи на непостојећи предмет попут жетве која никада није произведена.¹⁴ Као добар пример непостојања каузе уговорне обавезе Ларомбибе (*Larombibre*) наводи купопродају сопствене ствари.¹⁵ Али, ако је купопродаја сопствене ствари добар пример за непостојање каузе уговорне обавезе, оправдано се поставља питање да ли има икаквог смисла уврстити у опште услове за пуноважан настанак уговора институт који се може применити у тако ретким и изванредним ситуацијама (исто. Никшић, (4) 2006, 1070).

Полазећи, с једне стране, од чињенице да један уговор не може настати уколико се уговорне стране не договоре о битним елементима уговора, јер су они минимум садржине сваког уговора, и, с друге стране, од чињенице да се битни елементи уговора и кауза уговорне обавезе садржајно поклапају,

14 C. Demolombe, *Cours de Code Napoleon* (1854–82), n. 40, at XXIV, § 357, navedeno prema (Gordley, 1994: 477).

15 M. L. Larombibre, *Theorie et pratique des obligations* (1857), n. 96, 1, 273–75, navedeno prema (Gordley, 1994: 477).

непотребно је имати општу правну норму којом ће се условљавати пуноважност настајања уговора каузом уговорне обавезе у објективном смислу (сл. Никшић, (6) 2006: 1825). Не постоји обострано-обавезујући уговор који може настати а да уговорне стране не постигну сагласност око битних елемената уговора, односно где чинидбе уговорних страна нису одређене или барем одредиве, односно где обавезе уговорних страна нису одређене или барем одредиве. Реч је, заправо, о чињеници да код уговора који сами по себи имају инкорпорисану каузу уговорне обавезе (тзв. уговори са унутрашњом каузом), непотребно је исту дизати на ранг општег услова пуноважности уговора, ако је свакако уграђена у бити именованих и типичних неименованих уговора, тако да они без ње и не могу настати (сл. Никшић, (6) 2006: 1825). Сам творац класичне теорије о каузи уговорне обавезе, објашњавајући каузу као циљ коме уговорне стране теже приликом преузимања обавезе, истиче да је тај циљ увек исти у уговорима исте врсте.¹⁶ Код свих именованих, и типичних неименованих уговора, кауза обавезе је увек иста и састоји се у обавези друге стране. Кауза обавезе у објективном смислу је, дакле, нешто што је видљиво, увек исто, типично, статично, непроменљиво, увек саставни део уговора, и као такву је не треба дизати на ранг општег услова пуноважног настанка уговора када уговора, свакако, нема уколико обе уговорне стране не преузму обавезе. Ради се, заправо, о чињеници да уколико обе уговорне стране не преузму обавезе, уговор не настаје, нема га, не постоји. Не може се, дакле, говорити о пуноважности или непуноважности непостојећег уговора, јер он не постоји, није настао. Да би се говорило о пуноважности уговора, он, ваљда, прво мора настати, а да би настао, обе уговорне стране морају се обавезати. Уколико макар једна уговорна страна не преузме обавезу, уговора нема.¹⁷

Уколико са теренаништавости уговора због неодређености, неодредивости, предмета, односно непостојања каузе, пређемо на недопуштеност предмета односно недопуштеност каузе уговорне обавезе у објективном смислу, имаћемо исту ситуацију. Немогуће је наћи уговор који је ништав због недопуштене каузе у објективном смислу, а да у исти мах није ништав и због недопуштености предмета. Тако, нпр. у француском праву продаја коцкарнице или јавне куће традиционално се сматрала ништавом због забрањене каузе (Markesinis, 1978: 68). Међутим, приликом образложења

16 Види. Jean Domat, *Les lois civiles dans leur ordre naturel*, livre I, titre I. Des conventions en général, sect. I: De la nature des conventions et des manières dont elles se forment.

17 Наравно, уколико одређено лице има правни интерес да разбије илузију око постојања уговора, оно може користећи се тужбом за утврђење покренути парнични поступак у циљу утврђења да ли одређени уговор постоји или не постоји.

прецизира се да је обавеза продавца ништава због забрањеног предмета, док је обавеза купца ништава због забрањене каузе (Markesinis, 1978: 68). У нашој судској пракси постоји одређен број судских одлука путем којих су се уговори поништавали због недопуштене каузе, али се ради, заправо, о недопуштености каузе у субјективном (недопуштен мотив), а не у објективном смислу.¹⁸

Што се тиче неокласичне теорије, она се не може разматрати у контексту каузе као претпоставке пуноважног настанка уговора, због саме чињенице да условљава пуноважност уговора чињеницом која не постоји у тренутку закључења уговора. Према неокласичној теорији, а везано за обострано-обавезујуће уговоре, циљ сваке уговорне стране је испуњење обавезе друге стране. Немогуће је условљавати пуноважан настанак уговора нечим што ће доћи касније у току његовог извршења, са шансом да никада и не наступи. Свакако, неиспуњење обавезе једне уговорне стране може бити разлог раскида уговора, али никако не може утицати на пуноважност уговора. Ово произилази из околности да наш ЗОО условљава пуноважност настанка уговора каузом уговорне обавезе која мора постојати у тренутку закључења уговора, а не у тренутку извршења уговора. Тренутак у којем се спајају сагласне воље уговорних страна је тренутак меродаван за процену његове пуноважности, па је у начелу немогуће да уговор који је у тренутку закључења пуноважан касније постане ништав. Правило је да за пуноважност уговора није релевантно шта се касније дешава са претпоставкама његовог пуноважног настанка, што обухвата и разлоге за преузимање обавезе (сл. Никшић, (6) 2006: 1811).

Када је у питању кауза уговорне обавезе као претпоставка пуноважног настанка уговора, треба нагласити да се она може користити за објашњење привидних (фиктивних) и симулованих уговора. Привидан уговор нема стварну каузу, јер га странке закључују само ради стварања привида као да уговор постоји. Међутим, привидност уговора реалније је објашњавати кроз призму уговорне воље. Привидан уговор не производи правно дејство због просте чињенице да га уговорне стране не желе, уговорна воља није усмерена према њему (вид. Стојановић, 1995: 143). Привидан уговор представља случај свесне и намерне несагласности унутрашње и изјављене воље уговорних страна (Сrome, 1900: 41).

Невезано за претпоставку пуноважног настанка уговора, концепт о каузи уговорне обавезе поклапа се са другим конкретнијим институтима

18 Види нпр. *Решење Врховног суда Србије*, Рев. 2546/2004 од 4. 11. 2004. године; *Пресуду Врховног суда Србије*, прев 116/07 од 13. 12. 2007. године; *Пресуду Апелационог суда у Београду*, Гж 793/12 од 8. 3. 2010. године; *Пресуду Апелационог суда у Београду*, Гж 1418/11 од 23. 8. 2012. године, итд.

облигационог права. Путем правила која уређују: поништење уговора због заблуде, преваре, претње; прекомерно оштећење; измену или раскидање уговора због промењених околности; раскид уговора због неиспуњења; престанак уговора због немогућности испуњења, односно раскид уговора због делимичне немогућности – могу се постићи исти резултати који се постижу путем примене концепта о каузи уговорне обавезе. Уколико судија има могућност примене института који је много јаснији и конкретнији од каузе уговорне обавезе, која је веома апстрактан и неодређен појам, сасвим је за очекивати да ће му дати предност у односу на исту.¹⁹

3.2. Корисност субјективног концепта о каузи уговорне обавезе

Чињеница је да преко уговора, као правног средства, правног механизма, долазимо до свог циља, односно до задовољења сопственог, правно оправданог, материјалног и/или нематеријалног интереса. Побуда која нас подстиче на закључење уговора не налази се у самом уговору, већ му претходи, подстиче нас да приступимо закључењу уговора. Наше потребе, мотиви, побуде, налазе се ван уговорног поља, али представљају, заиста, кључни разлог због којег приступамо закључењу уговора. Када је радња другог лица неопходна за задовољење одређене побуде, мотива, ми, најчешће, морамо приступити закључењу одређеног уговора чија кауза у објективном смислу одговара побуди коју желимо постићи. У том контексту, мотив је тај који одређује којој каузи уговорне обавезе у објективном смислу приступити. Побуда, мотив, жељени материјални и/или нематеријални интерес је, дакле, кључни разлог због којег закључујемо било који уговорни однос. У вези са наведеним, могло би се закључити да кауза, као разлог због којег желимо преузети обавезу, није ништа друго до мотив који нас подстиче на закључење одређеног уговора. Као што смо и видели, у правној теорији овакво одређење насловљено је као *субјективна концепција каузе уговорне обавезе*.

Мотиви уговорних страна, по правилу, нису правно релевантни и не утичу на пуноважан настанак уговора због саме чињенице да ретко кад улазе у поље сагласних изјава воља уговорних страна. Међутим, постоји шанса да у одређеним ситуацијама и мотив продре у сферу уговорног поља. Ову околност предвидео је и сам законодавац, па је субјективна концепција каузе уговорне обавезе ушла у наш правни поредак кроз одредбе чл. 53 ЗОУ, где се наводи да: „Побуде из којих је уговор закључен не утичу на његову пуноважност. Али, ако је недопуштена побуда битно утицала на

¹⁹ О односу између каузе уговорне обавезе и других института облигационог права види више у: (Дудаш, 2010: 150–165).

одлуку једног уговарача да закључи уговор и ако је то други уговарач знао или морао знати, уговор ће бити без дејства.“ Посматрано са становишта допуштености каузе уговорне обавезе, субјективни концепт је од велике користи за судску праксу. Ова корист није изражена само код добротних уговора, већ се везује и за обострано-обавезујуће уговоре.

У судској пракси постоји већи број судских одлука путем којих су судови утврђивали ништавост уговора позивајући се на недопуштеност каузе уговорне обавезе у субјективном смислу. Из оваквих судских одлука се, међутим, може извести закључак да је непотребно раздвајати садржину уговора на одређене елементе, већ да се све што се постиже раздељивањем садржине уговора на предмет и каузу може постићи кроз проблематику саме садржине уговора.²⁰ Наиме, да би дошло до поништења обострано-обавезујућег уговора због недопуштеног мотива, сам мотив мора бити познат другој уговорној страни. Међутим, уколико је мотив познат другој уговорној страни, он је практично обухваћен, не само свешћу, већ и, изричито или прећутно, сагласним изјавама воља уговорних страна. Практично, мотив престаје бити нерелевантна чињеница која се налази ван уговорног поља, продире у само уговорно поље и замењује каузу обавезе у објективном смислу. У једном одговору на питања привредних судова, који су утврђени на седници Одељења за привредне спорове Привредног апелационог суда, каже се: „Мотиви, у начелу, немају утицај на ваљаност теретних уговора. Ипак, ако је недопуштена побуда битно утицала на одлуку једног уговарача да преузме уговорне обавезе, а други уговарач је то знао или је према околностима морао знати, то као последицу има неважност

20 У Немачком грађанском законнику нпр. питање циља уговора није позитивноправно уобличено у институт основа уговорне обавезе, као једна од претпоставки настанка и пуноважности уговора. Редактори Законика су сматрали да је предмет уговора довољан да покрије и поље које каузалисти резервишу за каузу. Законик, заправо, употребљава појам садржине уговора којим се постижу функције предмета и каузе уговора, те у њему долази до спајања ова два института у једну правну целину (Дудаш, 2013: 272). И у француском праву, после реформе СС одредба чл. 1128 прописује само три услова, и то: 1) сагласност уговорних страна; 2) способност уговарања; и 3) садржај који је законит и одређен. Као разлог брисања каузе уговорне обавезе из СС наводи се чињеница да се радило о установи чија функција у грађанском праву није била превише јасна, као и то да се преклапала са другим установама грађанског права (Smits, Salomme, 2016: 1044). И раније се истицало да СС препознаје каузу уговорне обавезе као елемент уговора, али да је овај услов у француском праву углавном академског карактера (Mehgen, 1959: 1073). Међутим, као један од главних разлога због којих је кауза била проблематична наводи се околност да су се судови често њоме користили као разлогом да се мешају у уговорне односе (Rowan, 2017: 815); Такође, кауза уговорне обавезе је одсутна и у Начелима европског уговорног права (ПЕЦЛ), као и у Нацрту заједничког референтног оквира (ДЦФР).

уговора. Другим речима, обострана несавесност уговарача, узрокована њиховим недопуштеним мотивима, поништила је објективни вид каузе. Субјективни елемент је толико изражен у погледу своје недопуштености да је апсорбовао каузу, због чега уговор остаје без дејства (чл. 53, ст. 1 и 2 300).²¹ У пресуди Апелационог суда у Нишу наводи се: „...правилно је првостепени суд утврдио ништавост спорног купопродајног уговора, којим је тужени располагао својом имовином, закључујући да је циљ истог био да се онемогући наплата потраживања тужиоца, као повериоца. Наиме, циљ коме уговорне стране теже приликом закључења уговора је основ, кауза уговора, а основ је, у смислу чл. 51. ст. 2. 300 недопуштен ако је противан принудним прописима, јавном поретку или добрим обичајима, што подразумева да се помоћу њега изиграва примена законом прописаних норми. Побуда уговорника изазива жељу за постизањем циља који значи основ. Незаконит и неморалан мотив, односно побуда, доводе у смислу чл. 53. ст. 2. и 3. 300 до ништавости уговора, сходно чл. 103. 300, ако је недопуштена побуда битно утицала на одлуку једног уговарача да закључи уговор, а то је други уговарач знао или морао знати“.²² Наравно, у овој одлуци се не наводи, изричито, да мотив продире у садржину уговора и замењује каузу уговорне обавезе у објективном смислу. Међутим, говори се о недопуштеном основу, каузи, уговора, па ће ово формулација имати смисла само ако се схвати на начин да мотив продире у каузу обавезе у објективном смислу и замењује је, услед чега уговор постаје ништав. Ово због тога што је кауза обавезе у објективном смислу код уговора о купопродаји увек иста, било да је схватимо у контексту класичне или неокласичне теорије о каузи уговорне обавезе. У конкретном случају, уговор се не би могао поништити због недопуштеног основа обавезе у објективном смислу. Кауза обавезе купца, према класичној теорији, је обавеза продавца, а кауза обавезе продавца је обавеза купца. Према неокласичној теорији, циљ обавезе сваке уговорне стране је извршење обавезе друге стране. Свакако, нема ничег противправног код уговора о купопродаји непокретности ако каузу обавезе схватимо искључиво објективно (чак и да постоји, радило би се о недопуштеном предмету). Заправо, мотив је тај који продире у уговорно поље и постаје садржина

21 Одговори на питања привредних судова који су утврђени на седници Одељења за привредне спорове Привредног апелационог суда одржаној дана 12. 11. 2013. и 14. 11. 2013. године и на седници Одељења за привредне преступе и управно-рачунске спорове одржаној дана 6. 11. 2013. године – Судска пракса привредних судова – Билтен бр. 3/2013.

22 Пресуда Апелационог суда у Нишу, Гж 2532/2016 од 28. 10. 2016. године; Слично образложење: Пресуда Апелационог суда у Новом Саду, Гж 2085/2017(2) од 13. 4. 2017. године; Пресуда Врховног суда Србије, Прев. 116/2007(1) од 13. 12. 2007. године.

уговора, главни циљ због којег уговорне стране закључују уговор, односно кауза уговора, а пошто је недопуштен, цео уговор чини недопуштеним. Конкретно, ако говоримо о недопуштеној каузи, можемо говорити само у контексту тога да мотив продире у садржину уговора, замењује саму каузу обавезе у објективном смислу, и чини уговор недопуштеним. У том смислу, у образложењу пресуде Апелационог суда у Новом Саду се каже: „300 прописује да се у одређеним случајевима приликом оцене допуштености основа мора узети у обзир и субјективни аспект, односно побуде из којих је уговор закључен, јер је (према одредби члана 53 став 2 300) уговор без дејства ако је недопуштена побуда битно утицала на одлуку једног уговарача да закључи уговор и ако је то други уговарач знао или морао знати. Ради заштите јавног поретка допуштеношћу побуда.“²³ Слично, у пресуди Апелационог суда у Београду стоји: „Основ (кауза) је непосредни разлог за закључење уговора који у уговору може бити видно изражен или прикривен, али у сваком случају мора бити допуштен, у смислу члана 51. Закона о облигационим односима. Уколико се основ закључења уговора из самог уговора не види, или је он прикривен, ради оцене његове допуштености, треба установити основ закључења уговора, и то не само из садржине уговора, већ испитивањем околности које су довеле до закључења таквог уговора. При оцени да ли нека околност представља каузу, треба имати у виду и побуде, односно мотиве странака за закључење таквог уговора, сагласно члану 53. став 2. истог Закона.“²⁴ Недопуштен је, дакле, основ уговорне обавезе када је противан принудним прописима, јавном поретку или добрим обичајима, али се приликом оцене допуштености основа мора узети у обзир субјективни аспект, односно побуде из којих је уговор закључен, јер су оне, практично, постале део основа уговорне обавезе.

Наравно, пошто код сваког обострано-обавезујућег уговора постоје две каузе обавезе у објективном смислу, довољно је да недопуштен мотив једне уговорне стране продре у садржину уговора и замени њену каузу обавезе у објективном смислу, па да цео уговор буде ништав. Свакако, услов је да је друга уговорна страна за то знала или морала знати, јер само тако недопуштена побуда може продрети у уговорно поље. У супротном, она остаје само психолошки елемент ван садржине уговора, односно сагласних изјава воља и изван могућности да утиче на његову пуноважност. У наведеном контексту, интересантна је једна одлука Апелационог суда у Нишу у чијем образложењу стоји: „...циљ коме уговорне стране теже приликом закључења уговора је основ, кауза уговора, а основ

23 Пресуда Апелационог суда у Новом Саду, Гж 5074/2013 од 11. 9. 2014. године.

24 Пресуда Апелационог суда у Београду, Гж 793/2012 од 8. 3. 2010. године.

је, у смислу чл. 51 ст. 2 ЗОО недопуштен ако је противан принудним прописима, јавном поретку или добрим обичајима, што подразумева да се помоћу њега изиграва примена законом прописаних норми. Незаконит и неморалан мотив, односно побуда, доводе у смислу чл. 53 ст. 2 и 3 ЗОО до ништавости уговора, сходно одредби чл. 103 ЗОО, ако је недопуштена побуда битно утицала на одлуку једног уговарача да закључи уговор, а то је други уговарач знао или морао знати. Основано се жалбама тужених указује да је овакав закључак првостепеног суда за сада неприхватљив, јер је нејасно како је првостепени суд утврдио чињеницу да је тужени знао или морао знати какве су побуде другог уговарача, с обзиром да је побуда унутрашња, психолошка категорија, не узимајући притом у обзир исказ туженог да је наведени стан купио за купопродајну цену која је уобичајена у Бору за стан од 60 м², са циљем да својој породици, супрузи и малолетном детету, обезбеди стамбени простор. Стога је нејасно како је првостепени суд закључио да је овакво понашање туженог указивало да је исти знао за недопуштену побуду продавца, приликом закључења уговора о купопродаји стана.²⁵

4. Закључна разматрања

Прописивање ништавости уговора због непостојања каузе уговорне обавезе у објективном смислу, код обострано-обавезујућих уговора нема никакву практичну вредност. Чињеница је да су ови уговори такви да уопште не могу настати ако обе уговорне стране не преузму обавезе. Да би се говорило о пуноважности уговора, ваљда је потребно да одређени уговор настане, да постоји, тек тада се може говорити о пуноважности или ништавости одређеног уговора. Уколико уговорне стране не преузму обавезе, неће бити ни уговора, па је у том контексту могуће говорити о постојању или непостојању одређеног уговора, а никако о његовој пуноважности. Уколико, заправо, каузу уговорне обавезе схватимо на начин како су то чинили припадници класичне теорије о каузи уговорне обавезе, онда код обострано-обавезујућих уговора, који сами по себи имају инкорпорисану каузу уговорне обавезе, непотребно је исту подизати на ранг општег услова пуноважности уговора, ако је свакако уграђена у њиховој бити, тако да они без ње и не могу настати. Ако и занемаримо ову чињеницу, одредба о ништавости уговора због непостојања каузе уговорне обавезе у објективном смислу у потпуности се поклапа са одредбом о ништавости уговора због предмета. Имаћемо исту последицу и када са терена ништавости уговора због непостојања каузе, односно непостојања предмета пређемо на питање ништавости уговора због

25 Решење Апелационог суда у Нишу, Гж 6433/2018 од 30. 5. 2019. године.

недопуштене каузе у објективном смислу и недопуштености предмета уговора. У овом контексту, немогуће је наћи уговор који ће бити ништав због забрањене каузе у објективном смислу, а да у исти мах није ништав због недопуштености предмета. Из наведеног, може се закључити да је законодавац погрешно када је поделио садржину уговора на предмет и основ, када се комотно могло ићи и другим путем употребљавајући само појам садржине уговора (прописујући нпр. да уговор мора имати садржај који је законит и одређен).

Када је у питању концепт каузе уговорне обавезе у субјективном смислу, сматрамо да је он једини од веће практичне вредности. Ово би посебно било изражено уколико би концепт каузе у субјективном и објективном смислу упоредили са другим институтима облигационог права (нпр. са приговором неиспуњеног уговора, промењеним околностима, раскидом уговора због неиспуњења, предметом уговора итд.). Међутим, сам начин на који је прописан концепт каузе уговорне обавезе у субјективном смислу, код обострано-обавезујућих уговора, сведочи да је законодавац, чак и у овом контексту, могао ићи другим путем и условљавајући пуноважност уговора адекватном садржином. Наиме, да би дошло до поништења обострано-обавезујућег уговора због недопуштеног мотива, сам мотив мора бити познат другој уговорној страни. Међутим, уколико је мотив познат другој уговорној страни, он је практично обухваћен, не само свешћу, већ и, изричито или прећутно, сагласним изјавама воља уговорних страна. Практично, мотив престаје бити нерелевантна чињеница која се налази ван уговорног поља, продире у само уговорно поље и замењује каузу обавезе у објективном смислу, односно постаје садржина уговора.

Литература/References

Capitant, H. (1923). *De la cause des obligations: (contrats, engagements unilatéraux, legs)*. Paris: Dalloz.

Crome, C. (1900). *System des deutschen bürgerlichen Rechtes, Tom I*. Tübingen-Leipzig J. C. B. Mohr.

Domat, J. Les lios civiles dans leur ordire naturel, livre I, titre I. Des. conventiones en général, sect. I: De la nature des conventiones et des manières dont elles se forment.

Ernst, J. (1826). *La causa est-elle une condition essentielle pour la validite des conventiones?* Liege.

Gordley, J. (1994). Myths of the French Civil Code. *American Journal of Comparative Law* 42, no. 3. 459–506.

- Lorenzen, E. (1919). Causa and consideration in the law of contracts. *Yale Law Journal*. Vol. XXVIII MAY. No. 7632. 621–646.
- Markesinis, S. (1978). Cause and Consideration: A Study in Parallel. *Cambridge Law Journal* 37. 53–75
- Planiol, M., Ripert, G. (1931). *Traite elementaire de droit civil*. t. II. Paris.
- Rowan, S. (2017). The new French law of contract. *International and Comparative Law Quarterly*. Volume 66. Issue 4. 805–831.
- Smits, J., Calomme, C. (2016). The Reform of the French Law of Obligations. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 12 Vol. 23. Iss. 6.
- T. von Mehren, A. (1959). Civil-Law Analogues to Consideration: An Exercise in Comparative Analysis. *Harvard Law Review* 72, no. 6. 1009–1078.
- Антић, О. (2005). Кауза. *Правни живот*. бр. 10. 821–856.
- Визнер, Б. (1977). Да ли је у питању правни основ (titulus iuris) или главни циљ (causa finalis) обавезног уговора. *Наша законитост*. бр. 8. 24–41.
- Гамс, А. (1959). Кауза и правни основ. *Анали Правног факултета у Београду*. бр. 2. 156–175.
- Дудаш, А. (2009). Римско право је ипак познавало појам каузе уговорне обавезе. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*. 341–367.
- Дудаш, А. (2010). Кауза уговорне обавезе према Закону о облигационим односима Републике Србије. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*. 145–149.
- Дудаш, А. (2013). Правна релевантност циља уговора у Немачком праву. *Зборник радова Правног факултета*. вол. 47. бр. 1. 271–289.
- Живомир, Ђ. (1958). *Проблем еквивалентности у облигационом праву*. Савез удружења правника Југославије, Београд.
- Маленица, А. (2008). О римском погледу на каузу посла, каузу облигације и каузу престације у контрактима. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*. 167–196.
- Никшић, С. (2006а). Кауза обавезе и сродни институти у поредбеном праву. *Зборник Правног факултета у Загребу*. 1057–1102.
- Никшић, С. (2006б). Утјецај разлога за преузимање обвезе на ваљаност правног посла. *Зборник радова Правног факултета у Загребу*. 1809–1846.
- Перовић, С. (1978). Кауза. у: Енциклопедији имовинског права и права удруженог рада. том први, Београд.

Салма, Ј. (1985). О каузи облигационих уговора. *Правни живот*. 421–436.

Стојановић, Д. (1995). *Коментар уз чл. 66. ЗОО у Коментар закона о облигационим односима*. главни уредник Перовић Слободан. *Савремена администрација*, Београд.

Цигој, С. (1988). Улога и значај каузе (основа) у уговорном праву. *Правни живот*. том I. Београд. 111–134.

Закон о облигационим односима („Сл. лист СФРЈ“, бр. 29/78, 39/85, 45/89 – одлука УСЈ и 57/89, „Сл. лист СРЈ“, бр. 31/93, „Сл. лист СЦГ“, бр. 1/2003 – Уставна повеља и „Сл. гласник РС“, бр. 18/2020).

Code civil, 2016.

Paragraf Lex <https://www.paragraf.rs/>

Samir Manić, LL.D.,
Assistant Professor,
Department of Legal Sciences,
State University in Novi Pazar,
Republic of Serbia

CAUSA OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS AS A PRECONDITION FOR VALID FORMATION OF A MUTUALLY BINDING CONTRACT

Summary

The causa of a contractual obligation is one of the most obscure and controversial institutes of the civil law of obligations. The emergence of this institute may be traced back to Roman law but the concept of causa was first systematically present by the French jurist Jean Domat, who is considered to be the founder of the classical theory of causa. Under the influence of the French Civil Code, the Serbian legal order falls into causalistic legal orders. In Serbian law, the basic and most important provisions on causa are contained in relevant articles of the Civil Obligations Act which refer to the legal ground of contractual obligation and the motive for concluding a contract. In this Act, the legislator adopted the so-called objective-subjective understanding of causa. Although the expectations from the causa perceived in the objective sense may have been high, its inclusion among the prerequisites for valid formation of a binding contract had almost no effect on the judicial practice. In this paper, the author analyzes the usefulness of both concepts of causa of contractual obligations in mutually binding contracts. Considering the fact that there is no common agreement in legal theory on the concept of this civil law institute, the first part of the paper is presents the theories on the causa of a contractual obligation. The central part of the paper examines the usefulness of the causa of a contractual obligation as a precondition for valid formation of mutually binding contracts.

Keywords: *causa, legal ground of contractual obligation, motive, aim of obligation.*